

9. Як СН выкарыстоўваюцца ў функцыі выказніка дзеяслоўна-іменныя словазлучэнні тыпу *падаць каманду, дапусціць памылку, зрабіць запіс*. Напр.: Штурман *падаў каманду* лётчыку (М. Лынькоў); Лабановіч прынёс журнал і *зрабіў запіс* (Я. Колас).

Сінтаксічная непадзельнасць такіх спалучэнняў тлумачыцца семантычнай непаўнатой дзеяслова. Згаданыя словазлучэнні можна лёгка трансфармаваць у адпаведнікі-дзеясловы. Параўн.: *падаў каманду* – скамандаваў, *зрабіў запіс* – запісаў.

Такім чынам, падсумоўваючы некаторыя назіранні, можна зрабіць выснову, што асноўны характар непадзельнасці такіх словазлучэнняў – гэта слоўнае акружэнне ў кантэксце, якое абумоўліваецца як семантычнымі, так і лексіка-граматычнымі ўмовамі. У адрозненне ад СС у СНС залежны кампанент з’яўляецца семантычным канкрэтызатарам, бярэ на сябе асноўную сэнсавую нагрузку быць членам сказа. Пералічаныя тыпы СНС далёка не прэтэндуюць на іх вычарпальнасць. Пры сінтаксічным аналізе такіх канструкцый патрэбна вельмі скрупулёзна падыходзіць да апошніх, бо яны, як паказалі назіранні, вельмі разнастайныя як з боку структуры, так і з боку семантыкі.

Літаратура

1. Бурак Л.І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя. Мінск, 1987.
2. Бабайцева В.В. Система членов предложения в современном русском языке. М., 1988.
3. Міхневіч А.Я. Сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні ў беларускай мове: Трансфармацыйны аналіз. Мінск, 1965.
4. Золотова Г.А. О типах неделимых сочетаний в предложении // Рус. яз. в нач. шк. 1965. № 3.

Л.Р. Машчэнская

ТЫПАЛАГІЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ДВУХ ПРАРОКАЎ (верш А.С. Пушкіна “Прарок” і паэма Я. Коласа “Сымон-музыка”)

Верш А.С. Пушкіна “Прарок” і паэма Я.Коласа “Сымон-музыка”, розныя ў жанравых адносінах, аб’яднўвае мастацкая вартасць: абодвы творы ўваходзяць у златы фонд нацыянальных рускай і беларускай літаратур. Яны былі напісаны ў пераломныя гістарычныя перыяды грамадскага жыцця рускага і беларускага народаў (1826 і 1925 гг.), паэты былі амаль у адным узросце, калі пачалі працаваць над творами: 27 гадоў

А.С. Пушкіну і 29 Якубу Коласу, які пісаў паэму на працягу 14 гадоў (з 1911 па 1925 гг.).

У складанай ідэйна-тэматычнай прасторы паэмы “Сымон-музыка” вылучаецца фрагмент “прарок”, які амаль цалкам суадносіцца з ідэяй і тэмай верша Пушкіна. Тыпалагічнаму аналізу вобразаў двух прарокаў і прысвячаецца наступныя разважанні, якія, па сутнасці, з’яўляюцца першай спробай асэнсавання інфармацыі, здабытай метадам “павольнага чытання” (М.Гершензон), ці “пільнага/ уважлівага прачытання” (А.Ричардсон).

Звернемся да семантыкі слова *прарок*. Па свайму паходжанню яно адносіцца да стараславянیزмаў і з’яўляецца вытворным ад дзеяслова **прорешти** (*prorekti) “сказаць”, “выказаць” і ўзыходзіць да індаеўрапейскай асновы *rek-ti “крычаць”, “раўсці” (КЭСРЯ, 389). У сучасным семантычным аб’ёме слова вылучаецца сакральнае значэнне “выбраннік Бога на зямлі, які адкрывае яго волю і сэнс гісторыі – мінулае, сучаснае і будучае” і мірскае “той, хто прарочыць, прадказвае што-н.” (Ожегов, Шведова, ТСРЯ, 1998). Такім чынам, лексічная семантыка слова вызначае моўную камунікацыю сферай здзейнасці прарокаў. Функцыянальны аспект семантыкі слова пашыраецца за конт прыметнікавых “сэнсаў”, прарок – носьбіт высокіх маральных якасцей, праўды, выкрывальнік уладароў свету, абаронца народа. Этасны характар асобы і з’яўляецца асновай вылучэння яе Богам сярод іншых для выканання на зямлі высокай місіі быць “правадніком” Божай волі, сакральных ведаў жыцця міраздання, духоўным памочнікам і абаронцай. Выбранасць не залежыць ад узросту асобы: носьбітам этаснасці можа быць дарослы чалавек, які асэнсаваў немагчымасць жыцця, кіруючыся толькі рацыянальнымі мэтамі, які балюча асэнсаваў сваю грэхоўнасць, ушчэрбнасць бездухоўнага жыцця (прарок Пушкіна, які *духовной жаждою томим, В пустыне мрачной ... влачился*) ці бязгрэшнае дзіця з чыстай душою (купалаўскі герой).

Абранасць Богам суправаджаецца харызмай (дарам Бога), якая праяўляецца ў незвычайных творчых здольнасцях выканаўцы Божай волі на зямлі. Творчая дзейнасць прарока не залежыць ад яго, ён віртуозна валодае тэхнікай мастацкай мовы (прарок Пушкіна – славеснай, Сымон – музычнай). Прарокі не задумваюцца пра змест сваіх казанняў, ні пра мастацкую форму і экспрэсіўна-эмацыянальныя сродкі афарбоўкі зместу: усе састаўныя творчага працэсу адзначаны харызмай, таму што прарок “гаворыць” не ад свайго імя, а ад Бога: *не прежде пецывается, что возглаголете, ни поучайтесь: но еже аще дастся вамъ въ той часъ, се*

глаголите: не вы бо будете глаголющи, но духъ святой (Ев. ад Марка, гл. 13, ст. 11). У паэме матыў дару развіваецца ў двух выявах: матэрыяльнага, канкрэтнага падарунка ад чалавека – чалавеку і абстрактнага, духоўнага дару-здольнасці ад Бога – чалавеку. Ад чалавека, дзеда Курылы, маленькі сялянскі хлапчук атрымаў спачатку дудку (*Дудку дам табе я ў дар; Як бы дар які там з неба, / Дудку тую ўзяў Сымон*), а потым і скрыпку (*Рад быў хлопчык: дар вялікі, / Неспадзеўны то быў дар*), ад Бога – дар патроенагага слыху (Сымон – музыка – музыка), мажлівасць тонкага адчування жыцця сусвету, прыроды, людзей, пазнання ісціны, звышмагчымай для чалавека віртуознай тэхнікі грання і здольнасці раскрыць у гуках дынамічныя імпульсы сусвету і быцця чалавека. І ўжо ўвесь свой талент музыкі-творцы, музыкі-імправізатара, свой дар Сымон аддае народу: *“Панёс ён людзям песень дар – / Агонь души і сэрца жар, / Панёс пяснярскай каляінай”*. Духоўны дар адтрымаў ад Бога і герой верша Пушкіна. Абодвы прарокі сталі носьбітамі харызмы, і ў гэтым праяўляецца іх агульная тыпалагічная сутнасць.

Два героя проціпастаўляюцца ў знешнім плане: узроставым, сацыяльным, прафесіянальным, дынамічным і эмацыянальным.

Коласаўскі Сымон – хлопчык-падлетак, які, па справядлівым цверджанні Т.І. Шамякінай, ў карчме Шлёмы праходзіць своеасаблівую ініцыяцыю, старажытны абрад пасвячэння юнакоў у дарослых мужчын шляхам цяжкіх выпрабаванняў (1). Пад уздзеяннем знешніх абставін Сымон хутка змяняецца фізічна, становіцца юнаком, і яго моцныя духоўныя здольнасці заімаюць фізічны падмурак. У адрозненне ад Сымона прарок Пушкіна – дарослы чалавек, які страчвае свае фізічныя сілы, ў пошуках крыніцы духоўнага асэнсавання жыцця: ён мае добрую фізічную аснову, але не ведае, як пабудаваць на ім духоўны будынак. Такім чынам, у пачатковай стадыі свайго пераўтварэння абодва героі знаходзяцца ў адносінах адзін да аднаго ў апазіцыі дадатковага размеркавання: сялянскі хлапчук валодае надзвычайнымі духоўнымі магчымасцямі, але гэты духоўны гмах не абапіраецца на моцную фізічную аснову, лірычны герой Пушкіна мае фізічныя сілы, якія губляюцца ў адсутнасці духоўнай надбудовы. І шлях абодвух прарокаў ідзе ў напрамку атрымання патрэбнага складніка. Прарок Коласа атрымлівае фізічны стан “даросласці”, пранікаецца ведамі складаных жыццёвых адносін паміж людзьмі і ідзе новымі дарогамі выконваць свой абавязак прарока; герой Пушкіна па воле Бога і з дапамогай шасцікрылага Серафіма праходзіць стадыі духоўнага ператварэння, каб ісці, як і Сымон, “*глаголом жечь*

сердца людей". Цудадзейнае ператварэнне звычайнага чалавека ў прарока ў вершы адбываецца ў некалькіх этапах. Спачатку ператварэнню падвяргаюцца вочы, потым слых, грэшны і лукавы язык і апасля трапяткое, перапоўненае страсцямі сэрца. Новы прарок стаў не толькі бачыць, як арліца, але і прад-бацьць, яго вушы сталі чуць тое, што не паддаецца звычайнаму слыху (*И внял я неба содраганье, / И горный ангелов полет, / И гад морских подземный ход, / И дольной лозы прозябанье*; прозябать – “расці”), мова стала чыстая, праўдзівая, розум – мудры, і сэрца ператварылася ў палаючы вугаль. Ці ж не напамінаюць незвычайныя здольнасці прарока Пушкіна здольнасці кволага неграмаднага сялянскага хлопчыка?

І сапраўды, Сымон чуе ўвесь сусвет; ён прыслухоўваецца да прыродных гукаў, якія раздаюцца з усіх бакоў, **“дзіўныя спевы” “звіняць вакол яго”**, ён перапоўнены гучаннем, і нават дзед Курыла, стары музыка, не можа спасцігнуць таго, што чуе *“учуўшы”* (*Дзедка, чуеш: во спявае! / Ці ж не чуеш, дзедка? Вунь! / Гэта здань твая такая: / Адхрысціся, хлопча. Плюнь! / Як то здань? А ты паслухай! / Дзед схіляе галаву, / Чуць не ўлазячы ў траву. / Не, не чую! – Ото, дзедка! / Мусіць ты зусім аглух: / То спявае з кветкай кветка*). Сымон чуе не толькі шурханне залаценькага пясочку, гоман жыта, спевы насякомых, смех васількоў; розныя гукавыя праявы жыцця (*А паслухаеш – чутно, / Як расце трава і збожжжа – / Нікак свежае руно*), але і касмічныя гукі маўклівых прастораў, **“Што над зорамі ляжаць; / І цяпер, у часе згоды, / Хоры песень іх чутны, / Голас нейкай асалоды”**. У ўяўленні Сымона суб’екты гукаў, звонаў, спеваў антрапаморфныя (падобныя да чалавека), жывыя істоты, якія могуць радавацца, смяяцца, гараваць, сумаваць, стагнаць, паміраць і нараджацца зноў. Для яго прыродныя гукі і штучныя (царкоўны звон, гукі музычных інструментаў) своеасаблівая мова, якую ён спасцігнуў і спасцігае (*Глушыць землю шум іх мовы, / І выконвае ім словы / Гром выразней і мацней; Скрыпка раптам ажывала / І ўжо новым языком жаласць сэрца выяўляла; І як жыта шумам-спевам / Мову-песню павядзе?*).

Прафесійная напраўленасць пушкінскага прарока азначаецца яго моўнай магчымасцю, гэта прарок-красамоўца, талент Сымона праяўляецца ў музыцы. Прафесійная дзейнасць Сымона мае дзве іпастасі: гранне-заробак і гранне-творчасць, але галоўным музычным прыцягненнем становіцца творчасць. **“Сын торбы і зямлі”** выяўляе праз музыку любую думку (спатканне з Ганнай, вобраз дзяўчынкі, свабодную і шырокую волю, сваю адзіночую долю, родны дом, свае бязлетнае жыццё, сусветнае

імкненне, крыўду зямлі і гнеў і г. д.), любы настрой, бо грае ён “чулівым сэрцам” і чыстай праўдзівай душою. Гранне-творчасць Сымона мае магічнае ўздзеянне на прыроду і на чалавека. “*Лес замёр, стаіць, не дыша, / Не варушачы лістком; / Прыпынілі спевы птушкі – / Скрыпцы ім не ўзяць у тон ...*”. Ад змены настрою сымонавай скрыпкі змяняецца і настрой прыроды: лес можа смяецца і рыдаць, поўніцца і радасцю, і слязьмі. Музыка Сымона пранікае ў сэрца слухачоў. Серп застывае ў руках жнеек, заміраюць у хаце бацькі Ганны, стаяць нерухома паны і леснікі; нібы акамянелы, слухае гранне маладога творцу дзед Даніла. Усеаб’ёмная музыка Сымона не толькі можа зачароўваць, уводзіць ў нерухомы стан, падобны сну, слухачоў, але і валодае чароўнай сілай выводзіць з ліхога сну-хваробы ў жыццё, прыводзіць слухачоў у **за-хапл-енне**, нібы ён усіх забірае ў палон сваёй душы, і яны не скупяцца на добрыя словы, каб падзякаваць песняру і выказаць ураджанне аб пачутым (*Так, галубкі, выцінае, / Што рве сэрца на кускі; Добра граеш, хвацка граеш! – /.../ І вялікі талент маеш!..; Ну ж і хлопец! Моц святая!; Тваё гранне гоіць раны, / Ну й мастак ты, хоць малы!; Як жа граеш ты, браток!; Вельмі добра граеш ты: / Век бы слухала, здаецца!; Дасканала, дасканала! / Вось дзе талент захаван!.. / Але здольнасць, якіх мала!; Ну, здзіўленне! /.../ Гм! праўдзівы ты мастак!).*

Розніца герояў у сацыяльным плане праяўляецца ў апазіцыі “мужык – пан”. Сымон – сялянскі, народны прарок. Не трэба забывацца на тыя абставіны, што ён неграматы, не ўмее ні чытаць, ні пісаць, не валодае музычнай граматай. Ён думае, што ў замку паны-дабрадзеі “*навучаць чытаць кнігі, / Ноты тыя разбіраць, / Сам бы ноты стаў складаць, – / Граў бы ён не горш Галыгі*”. Але на ўсе яго просьбы (*Я хацеў бы ведаць ноты... / Пашкадуй мае цямоты: / Навучы, скінь з мяне ночку, / Каб і я мог чытаць кнігі / І па нотах граць, як пан!; прыйшоў прасіць васпана / Паказаць навуку мне: / Без навукі жыць пагана; / Яе сню, панок, у сне – / Так хачу я знаць навуку, / За яе б аддаў жыццё*) пан Гулыга зняважліва адмаўляецца: мужык павінен жыць “*слепаком*”, каб з яго “*менша была шкода*” (*Раз мужык – будзь мужыком*). Герой Пушкіна – высока адукаваны чалавек, аб чым сведчыць апавяданне аб здарэнні з ім на скрыжыванні дарог. Расказ ідзе ад першай асабы (я *влачыўся – мне явіўся – моих зениц коснулся – моих ушей коснулся – к устам моим приник – вырвал мой язык – в уста мои вложил – мне грудь рассек – я лежал – Бога глас ко мне воззвал – восстать – виждь – внемли – жги сердца людей*), і мова верша, насычаная славянствамі,

кніжнай сімволікай, і ювелірная форма “расказвання” адназначна сведчыць аб высокім узроўні валодання кніжнай культурай апавядальніка.

Сымон не прымае, як і прарок Пушкіна, хцівасці, зману, крывадушнасці, душэўнай і духоўнай слепаты. Ён пакідае старога жабрака (*Лжэ ён, гэты стары пень*), і павука-карчмара (*Хітры ты, шынкару-Шлёма! ... Ашуканец, жываглот!*), і князя (*Адзе ж тая праўда тут?*). Ён разумее, што толькі чалавек з чыстай душой можа пранікнць у “тайнасці” свету, жыцця, паказаць зло і дабро, і жадае “*быць ... агнём*”, несці “*Сэрца жар, агонь душы*” людзям; ззяць “*людзям бліскучай зоркай / У іх цемрадзі ... / І сказаць ім, як шчасліва / Можна жыць і на зямлі*”, атуліць іх дабром, “*Каб палёгку людзям даць*”), абудзіць у панах спавядлівасць (*О, каб мог агнём пякучым / Ён ім душы апаліць, / Болям вострым, негаючым / Думкі іх усе авіць! / Каб аддчулі крыж няволі, / Заняпаласць прасцяка, /.../ І лёс гэты бедака!*).

Абодвы прарокі розняцца па ступені рэалізацыі свайго прызначэння і па эмацыянальнай афарбоўцы. Прарок Пушкіна статычны, патэнцыяльны, ён толькі прайшоў этапы пераўтварэння звычайнага чалавека ў прарока і толькі знаходзіцца на парозе сваёй місіі (*Восстань, прарок, и виждь и внемли, / Исполнишь волею моей*). Коласаўскі прарок дынамічны, ён увесць у дзейнасці, у гушчы жыцця. Герой паэмы Коласа – прарок народны, які зліўся з народным жыццём, лірычны, гарманічны, больш мірскі; прарок Пушкіна як бы яшчэ стаіць над народам, больш халодны, філасафічны і сакралізаваны.

Такім чынам, абодвух прарокаў аб’ядноўвае самая істотная прымета – харызма, іх прызначэнне быць носьбітамі праўды, абаронцамі народа, прадвеснікамі ісціны, выкрывальнікамі ўладароў свету, настаўнікамі жыцця, якія валодаюць ведамі развіцця прыроды, сусвету і чалавечага лёсу і незвычайнымі творчымі магчымасцямі рэалізацыі Божай волі. Яны адрозніваюцца знешнімі прыметамі – узростам, сацыльным статусам, прафесійнай сферай рэалізацыі свайго доўгу і інш.

Літаратура

1. Шамякіна Т.І. Беларуская класічная літаратурная традыцыя і міфалогія. Мінск, 2001.